شیعرو پارادۆکسی واتا… سەدیق سەعید ڕواندزی

ئەوەی زمانی نووسین بە گشتی لە زمانی ئاسایی جیا دەکاتەوە ئەو ڕەهەندە واتایەیە کە لە ڕێی زمانەوە دەگەیەنرێت.ئەگەرچی گەیاندن یەکێکە لە خاسیەتە دیارەکانی خودی زمان ، وەلێ لە نووسیندا ئەو واتایە قووڵتر دەبێتەوە و فۆرمێکی ئستاتیکی وەردەگرێت. لە دەقی ئەدەبیدا، مانا هەر تەنها ڕەهەندێکی دیاریکراوی نییە، بەڵکو لە خوێنەوەی هەردەقێکدا، دەکرێ بە چەندین مانای جیاواز بگەین. شیعری نوێ، جیاواز لە شیعری کلاسیك کە کێش و سەروا ڕیتمی دەرەوەی شیعرەکە ڕادەگرن، دەتوانین وەك وێنەیەکی سێ رەهەندی ببینین. بەو مانایەی لە شیعری نوێدا، مانا هەر تەنها گوتارێکی ئەبستراکت نییە، بەڵکو دەکرێ بە وێنەیەکی گشتی بە سەریەکەوە، یاخود بە وێنەی جیا جیا ببینرێت.وەلێ ئەوەی لێرەدا بوونی هەیە مانایە لە ڕووی زمانەوانییەوە. چونکە ئەگەر واتا لە زمان دابماڵین، ئەوا بەر هیچ ئاماژەیەکی مانادار ناکەوین. ئەگەر چی لە چوارچێوەی زمانی کوردیدا، وشە لە چوارچێوەی ڕستە مانا دەگەیەنێت،بەڵام مەرج نییە هەموو وشەیەك بەو شێوەیە بێت، وشە هەیە لە گەڵ دەربڕینی واتای تەواویش دەگەیەنێت و پێویست ناکات شڕۆڤەی بکەین. بۆ نموونە:_ وشەکانی(شە□□□□ بەهاربەخشندە) زۆری دیکەش،لە چوارچێوەی ڕەهەندی مۆرفۆلۆژی خۆیەوە دەخوێنرێنەوە. بەڵام هەندێك لە وشەکانیش، تەنها لە چوارچێوەی ڕستەیەکی دیاریکراو، لە میانەی دانە پاڵ کارێك یان هاوەڵناوێك، مانا دەدات. بۆیە لە زماندا بە گشتی ئەوەی هەیە گەیاندنی واتایەکی دیاریکراوە بۆ شتێك و ئەوەی تریش نەگەیەشتنە بە واتای تەواو.بە درێژایی ئەزموونەکانی شیعری کوردی و بە پێی قۆناغەکان، واتای شیعری دەگۆڕێت، وەلێ ئەوەی دەمێنێتەوە واتای تەواوە، بەو مانایەی کاتێك شیعرێك دەخوێنینەوە، هەست دەکەین واتا وەك ئاماژەیەکی زمانەوانی،دیار یاخود نادیار، هاوشێوەی هێڵێکی درامی درێژ دەبێتەوە لە سەرەتاوە تا بە خاڵی کۆتایی دەگات. بێگومان ئەمەش پەیوەستە بەو پەیوەندییە بابەتی و ئۆرگانیکییەی لە زماندا هەیە. چونکە هەموو دارشتنێك و بیناکردنێك لە زمان، تەواو نابێت ئەگەر وشە ڕستە و ڕستەش دواجار دەق تەواو نەکات.مەرج نییە کۆی دەقێك وەك یەکەیەکی زمانەوانی و بابەتی بە سەریەکەوە واتا بگەیەنێت، بەڵام کاتێ هەمان ئەو دەقە

هەڵدەوەشێنینەوە، وێنە و دەربڕینەکان لە یەکتری جیا دەکەینەوە، دەبێ مانای سەربەخۆ بگەیەنن. چونکە زمان ماناو گەیاندنە، ئەگەر زمانیش لەو ئەرکە بنچینەیەی خۆی بەدەربێت، کەواتە ئێمە لە بەردەم دەقێك و نووسینێك، یاخود دەربڕینێك نین، دەرەنجام مانایەك بە دەستەوە بدات. لە شیعری نوێدا، مانا چەمکێکی ئاڵۆزو فرە واتایە، تۆپۆگرافیای شیعری نوێ، جیاواز لە تۆپۆگرافیای شیعری کلاسیك، کە کێش و سەرواو هاوسەروای هەیە، لە سەر یەك ڕیتمی دارشتن و خوێنەوە بینا نەکراوە، بەڵکو وێنەکان هەندێك جار دیارو ڕاستەوخۆن، هەندێك جاری دیکەش نادیارو پێویست دەکات خوێنەر بە قووڵایی دەقەکە ڕۆبچێت. گرنگ نییە زمان سادەیە یا ئاڵۆز، هەڵگری ڕەگەزێکی ساکارە، یان تەمومژاویی و سیمبول ئامێز، بەڵکو ئەوەی لە شیعردا دەبێ هەبێت مانای شیعرییە. لێرەدا ئێمە نموونەیەك لە شیعری (شێرکۆ بێکەس) دێنینەوە کە چۆن مانا وەك هێڵێك لە سەرەتاوە درێژدەبێتەوە، تا کۆتایی و بە ئاکام گەیشتن. بێکەس دەڵێت:

ئەگەر لە ناو شیعرەکانما گوڵ دەراوێژنە دەرەوە..
لە چوار وەرز وەرزێکم دەمرێ.
گەر یار بێننە دەرەوە. دووانم دەمرن.
گەر نان بێننە دەرەوە سیانم دەمرن.
گەر ئازادی بێننە دەرەوە ساڵم دەمرێ و خۆشم دەمرم..

لە بەرامبەر هەر وەرزێکدا، شاعیر ڕووداوێك و کارەساتێکی داناوە، بەو مانایەی ئەگەر هەریەك لە مانە لە شیعرەکانی بێننە دەرەوە،ئەوا وەرزێکی دەمرێ. شێرکۆ بێکەس وەك شاعیرێکی داهێنەر کە چل ساڵ پێشەنگی شیعری کوردی گرتوو لە مێژووی شیعری کوردیدا وێنەی دووبارە نابێتەوە، لەوشیعرەیدا بە جۆرێك مانای شیعری تەواو دەکات، کە وێنەیەکی هونەری جوانی بە شیعرخوێقاندووە. هەموومان دەزانین ساڵ چوار وەرزە، بۆیە لە وەرزی یەکەمەوە، بۆ دووەم و دواتر بۆ سێیەم و پاشانیش بۆ چوارەم دەڕوات، تاکۆی ساڵەکە بە نەمانی ئازادی کۆتایی دێت و ئەویش دەمرێت.ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە ئێمە لەو شیعرەدا دەتوانین واتای شیعری پەرت بکەین بە بێ ئەوەی بینای هونەری دەقەکە تێکبچێت، بەو مانایەی هەر لە نێو ئەو شیعرەدا، ئەگەر دێڕو وێنەکان بە جیاوازو سەربەخۆش بخوێنینەوە، هەر بەر مانای شیعری دەکەوین. ئێمە دەتوانین لە چوار وەرز، تەنها وەرزێك بە ڕووداوێك ببەستینەوە. چونکە شیعرەکە لە بنەڕەتدا هەڵگری مانا و دەلالەتی شیعرییە. بە هەمان شێوە دەشتوانین کۆی شیعرەکە بە سەریەکەوە ببینین و بخوێنینینەوە.کەچی لای بەشێکی زۆری ئەوانەی ئێستا گوایا شیعر دەنووسن، چونکە شیعر و قسە ڕیزکردن لە

یەکتری جیاناکەنەوە، چونکە دەلالەتی شیعر و زمانی میللی لە یەکتری جیاناکەنەوە، ئیدی بۆ ئەوەی هەستی پێ بکەن دەکەونە هەڵەوە. شیعر بەرلەوەی مانا، چێژو جوانی، وێنەی هونەری بێت، بونیادێکی زمانەوانی کۆمەڵێك وشە و دواتر ڕستەیە بە سەر یەکەوە. کە سەرەنجام هەموویان واتایەك دەگەیەنن. ئەگەر پەیوەندییەکی ئۆرگانیکی و بابەتی لە نێوان ڕستەکان و دەربڕینەکان دانەبوو، ئەوا لە بری واتا، بەر پاڕادۆکسی واتا دەکەوین. لە شیعری ئەو نەوەیەدا، چونکە واتای شیعری نییە و لە گوتاری شیعرناگەن، ئیدی بە لایانەوە گرنگ نییە چی دەنووسن و چی ناودەنێن شیعر.(محمد قادر) لە شیعرێکدا دەنووسێت:_

من پێنج جار مردم..
چوارەم جار کە دواجار مردم..
یەکەم جار کە مردم..چونکە بە درێژایی مردنەکانی تردەژیام..

لە ڕاستیدا نەك مرۆڤ، بەڵکو هیچ بوونەوەرێك نییە پێنج جار بمرێت.مردن کردارێکی فیزیکی و ئەپستراکتە و تەنها یەکجار ڕوودەدات. شتێکە نییە بتوانرێت ئەزموونی بکەیت. بەو مانایەی بمرین و زیندووببینەوە.بۆیە ئەم زێدەگۆیە لە شیعر لە لایەکەوە خەسارکردنی وشەیە، لە لایەکی دیکەشەوە زۆریکردنە لە وتنی شتێك کە هیچ ڕاستییەکی تێدا نییە. هاوشێوەی ئەو حیکایەتە ئەفسانەییانەی باس لەوە دەکەن، کە سەری دێوەکە ئەوەندەی شاخێك و قاچی ئەوەندەی نازانم چی درێژ بوو، بۆیەشە ناونراون ئەفسانە، چونکە ئەقڵ و لۆژیك وەریانناگرێت.گریمان ئەگەر ئەو دەربڕینانەش وەك وێنەی شیعری وەربگرین و بەو مانایەی لە شیعردا وشە ڕەهەندێکی تر وەردەگرێت، ئەوا هەرلە ڕووی ناوەڕۆکەوە نووسەری ئەو چەند وشانە بە بێ ئەوەی هەستی پێ بکات کەوتۆتە هەڵەوە. بۆنموونە:_ ئەو دەڵێت من پێنج جار مردم، کە واتە مردن لێرەدا کردارێکە پێنج جار ڕوویداوە.بەڵام دێڕێك دواتر، هەر خۆی ئەو بۆچوونەی خۆی ڕەتدەکاتەوە و دەکەوێتە پارادۆکسی واتاوە.ئەمجارەیان دەڵێت:- (چوارەم جار کە دواجار مردم). لێرەدا چوارەم مردنەکە هەم مردنی چوارەمە، هەمیش مردنێکی دوایین جارییە. واتە مردنی پێنجەم بوونی نییە.ئەمە لە لایەك، لە لایەکی دیکەوە، کە مردنی یەکەم جار هەبوو، واتە پێشتر هیچ مردنێکی تر نەبووە. چونکە یەکەم، هێمایە بۆ سەرەتاو دەسپێك و بۆ یەکەم جار ئەنجامدانی کارێك. بەڵام ئەو نووسیویەتی:_
یەکەم جار مردم چونکە بە درێژایی مردنەکانی دیکە…

واتە بەرلە مردنی یەکەم، ئەو بە درێژایی چەندین جاری دیکەش لە ڕابردوودا مردووە، بەمەش ئەمە نابێ مردنی یەکەم بێت. ئەم جەختکردنەوەیە لە ڕووی ژمارەییەوە نەك هەر هیچ هونەرێکی تێدا نییە، بگرە بێ ئاگایەکی گەورەشە لەوەی کە نووسیویەتی. چونکە هەر خۆی وشە و دەربڕینەکانی خۆی بەتاڵ دەکاتەوە، مردن گەمەی منداڵان و یاری میکانۆ نییە تا چێنمان بوێت بەو شێوەیە گوزارشتی لێ بکەین، تەنانەت هیچ پرسێك هێندەی مردن جێگەی تێڕامان لێوردبوونەوە نەبووە لای مرۆڤ. کردارێکە تا ئێستاش مرۆڤ هیچ شارەزاییەکی لێ نییە، چونکە کارێکی خودایيە. ئەمە چ سەمەرەیەکە کەسێك دەیان جار بمرێت کەچی نەزانێت کەی بۆ یەکەم جارو کەی بۆدواجار مردووە؟ ئاخۆ دەکرێ ئەم ورێنانە لە خانەی شیعردا پۆڵین بکەین؟ بێگومان لای بەشێکی زۆری ئەو نەوەیەی ئێستا شیعر دەنووسێت، ڕۆشنبیریی شیعری نییە کە ڕەگێکی گەورەی لە نێو زماندایە. بەو مانایەی نازانن وشە لە چوارچێوەی فەرهەنگی زمانەوانی خۆی چ ئاماژەیەك دەگەیەنێت. ئەو نەوەیە بەشێکی زۆریان چونکە شیعر نووسین بە قسە ڕێزکردن تێگەیشتوون، ئیدی چۆن وشەکان لە دەقی شیعریدا بەرجەستە دەکەن، بەلایانەوە گرنگ نییە. چونکە ئەوان پێیان وایە شیعر تەنها خستنە پاڵ یەکتری چەند وشەیەکە، بۆیە بە بێ ئەوەی هەستی پێ بکەن دەکەونە هەڵەوە.(بژار حەکیم)نووسیویەتی:_

ئەو کوڕەی بە نوێژی نیوەڕۆ..
ئێستا نە ڕێگا هەیە نە سەفەر..
من لە نێوان دووری و تەنیاییدا
ڕێبوارێکی ڕەنگ زەردم..

هەر کەسێك شیعر بنووسێت و ئەلف و بێی زمان شارەزابێت، دەبێ بزانێت وشەی(ڕێبوار) لە زمانی کوردی چ مانایەك دەدات. بە کێ دەوترێت ڕێبوار؟ دەلالەتی چی دەگەیەنێت؟ کە ڕێبوار هەبوو، نابێ ڕێگاو سەفەریش هەبێت؟ بووە کەسێك ڕێبوار بێت و ئەم سەرو ئەو سەری شوێنەکان بکات بەڵام ڕێگای نەبێت؟ گریمان ئەو مەبەستی لە ڕێبوار ئەو حاڵەتە سایکۆلۆژیانەیە کە کەوتۆتە نێوان دووری و تەنیایی، وەلێ ئاخۆ ئەگەر لە نێوان دووری و تەنیاییشدا بێت و بچێت، مانای وانییە ئەو بە خەیاڵ سەفەر دەکات؟مەگەر مرۆڤەکان زۆر جار بە خەیاڵ هەموو دونیا تەی ناکەن؟ من نازانم کە ڕێگا نەبوو، ڕێبوار چ مانایەکی هەیە تەنها لە خەیاڵی ئەو شاعیرە نەبێت.ئەم پارادۆکسە لە نووسینی شیعردا، لە کاری وەستایەکی نەزان دەچێت کە خشتەکانی باڵاخانەیەك زۆر نا هونەری و نا ئەندازەییانە بخاتە سەر یەکتری و دواتریش دیوارێکی خوارو خێچ دەردەچێت. ئێمە لە سەرەتای ئەم

وتارەدا نموونەمان لە شیعرێکی شێرکۆ بێکەس هێناوەتەوە. هەرخوێنەرێك بە وردی سەرنج لە ناوەڕۆکی شیعرەکەی بدات، دەزانێت کە شاعیر چەند ئاگایانە و هونەرییانە کاری لە سەر ئەو شیعرە کردووە و هیچ وشەیەکی شیعری نییە مانای ئەوی تر تەواو نەکات. یەکێك لە سیما دیارەکانی شاعیری سەرکەوتوو، قاڵبوونەوەیە لە زمان، تێگەیشتە لە بونیادی وشە و ئاماژە زمانەوانی و فەرهەنگییەکان.ئەم دەربڕینە وەك ئەوە وایە بڵێیت لە هاویندا بە فرێکی ستووربارییوە.لە شیعری نوێدا و لە شیعر بە گشتی، وشە ڕەهەندێکی دیکەی واتای وەردەگرێت و دەشێ ببێتە میتافۆربۆ شتێکی دیکە، وەلێ نابێ وشە و دەربڕینە شیعرییەکان خاڵێ بن لە هەموو جۆرە واتاو مانایەك، شیعریش وەك هەر دەقێکی دیکەی ئەدەبی لە زمان پێکدێت، یەکێك لە ئەرکەکانی زمانیش گەیاندنە، بەڵام لەو جۆرە بە ناو شیعرانەدا، زمان نەك هەرهیچ ئاماژەیەکی نییە، بەڵکو ڕۆڵێکی نێگەتیڤیش دەبینێت لە تێکدانی وشە و هەڵگێڕانەوەی ماناو سڕینەوەی ئەرکی ڕاستەقینەی زمان. مانای چییە ڕێگا نییە و سەفەرنییە و ڕێبواریشی؟. بێگومان چەند بە ئەزموونی شیعری ئەو نەوەیە ڕۆبچین، ئەوەندە زیاتر پارادۆکسی لەو شێوەیەمان بۆدەردەکەوێت. ڕوونتر بەو ڕاستییە دەگەین کە بەشێکی زۆر لە وانە جیاوازی لە نێوان زمانی شیعری و زمانی ئاسایی ناکەن،قسەکردن و شیعرییان بەلاوە وەك یەکە.(سافی مەلا زادە) دەنووسێت:_

بردیان ڕەمی بکەن..
کەس نازانێ زەوی قووتی دا ..
یان ئاسمان هەڵیکێشا..

سەرەتا دەمەوێ ئەوە بۆ نووسەری ئەو چەند وشانە ڕوونبکەمەوە کە دەستەواژەی(نوێژی نیوەڕۆ) لە ڕووی مانای فەرهەنگییەوە(نەك ئایینی) چ دەلالەتێکی هەیە لە زمانی کوردی. ئەم دەربڕینە، دەربڕینێکی میللییانەی کۆنە لە زمانی کوردی و ئێستاش بەکار دێت. ئەم دەربڕینە واتە کارەکە هێندە ڕوون و بەرچاوبوو، هێندە ئاشکراو دیاربوو، هیچ گومان و پرسیارو بە دواداچوونێك هەڵناگرێت. چونکە وەك نوێژی نیوەڕۆ کە گەرم و دیارە، کارەکە دیارە. کەوتمان نوێژی نیوەڕۆ، شتێك نامێنێتەوە بە ناوی ئەوەی بپرسین چی لێهات؟بردیان ڕەمی بکەن، واتا دیارە کە بۆ کوشتن بردوویانە و بە نوێژی نیوەڕۆش بردوویانە. خوێنەر لێرەدا لە بەردەم کردارێکە کە ڕووینەداوە، بەڵام هیچ گومانی تێدا نییە کە ڕوودەدات. چونکە کارەکە و بکەرەکەش دیارە. واتە شاعیر وەك هەواڵێکی ڕاگەیانراو ئەوە دەگەیەنێت کە گەنجێکییان برد ڕەمی بکەن. بەڵام لە دوو دێڕی

کۆتاییدا،بیری چۆتەوە پێشترچی وتووە، بۆیە نازانێت گەنجەکە چی لێهات؟ زەوی قووتی دا، یان ئاسمان هەڵیکێشا.واتە کەوتۆتە پارادۆکسی شیعرییەوە بە بێ ئەوەی هەستیشی پێ بکات. ئێمە وتمان ئەو نەوەیە چونکە شیعر بە قسە ڕێزکردن دەزانێت ، قسە ڕێزکردنیش هیچ پەیوەندییەکی بابەتی و ئۆرگانیکی لە نێوان وشەکان نییە، بۆیەشە بەرهیچ مانایەك لە شیعرەکانیان ناکەوین. هەر لەو ڕوانگەیەوە(ئاورنگ بەرزنجی) نووسیویەتی:_

خۆمنیش ئەتوانم بگریم..
بۆ نوقل و بوکە شووشەکەم..
دەئیتر بۆچی مناڵ نیم..
نادایەگیان مەگری..منیش وەك تۆ دایکێکم.
خەمەکانی تۆش هەڵدەگرم..

لە سەرەتای شیعرەکەدا، هێشتا ئەو خاتوونە منда□ە و بۆ نوقل و بوکە شووشە دەگریت، کەچی لە پڕێ دەبێتە کوڕێ و ئەمجارەیان نەك هەر منда□ نییە، بەڵکو گەیشتۆتە قۆناغی دایکایەتیش! سەرنج لەو پارادۆکسیە شیعرییە بدەن. تۆهێشتا هەرخەیاڵی بوکەشووشە دەکەی، ئیدی پێم ناڵێی چۆن توانیت خەمەکانی دایکیشت هەڵگری؟ کەسێك هوشیارییەکی هێندە سادەی هەبێت، کە دنیای منда□انەی خۆی جێ نەهێشتبێت،ئیدی چۆن درك بەوە دەکات وێرای خەمەکانی خۆی، خەمەکانی دایکیشی هەڵگرێت؟ ئەم بێ ئاگایە لە زمان و دەربڕین، ئەم نەشارەزاییە لە گوزارشتکردن و بیناکردنی وێنەی هونەری لە شیعردا، خۆی لە خۆیدا دەلالەتە لەوەی کە ئێمە لە بەردەم چ سادەنووسی وگەڕەلاوژێیەك داین لای بەشێکی زۆری بە ناو شیعری ئەو نەوەیە.دەیان نموونەی دیکەی لەو شێوەیەشم لە بەردەستن، کە لە دەرفەتێکی تردا دێینەوە سەریان. ئەمەیە جەوهەری شیعر لای بەشێکی زۆری ئەوانەی لە ئێستادا شیعردەنووسن، شیعرێك کە کورد وتەنی:_(کەس نازانێ سەری لە کوێیەو بنی لە کوێیە!!)..

*پەراوێز:_ نموونەی شیعرەکان لە کتێبی(ئەلف) وەرگیراون کە ماڵی کتێب لە هەولێر ماوەیەك لەمەوبەر چاپ و بڵاویکردۆتەوە…

*ئەم لێکۆڵینەوەیە لە ئەدەب و هونەری کوردستانی نوێ ژمارەی ڕۆژی پێنچشەممە ڕێکەوتی 26-9-2019 بڵاوکراوەتەوە..